

Üç Türk Hükümdarının Yaptırdığı Üç Sağlık Kurumu: Tolunoğulları, Zengiler ve Memlüklerde Sağlık Hizmetleri

Three Health Institutions Which Established by Three Turkish
Rulers: Health Care Services in Tolunids, Zangids and
Mamluks

Eşref BUHARALI*

Öz

Modern bilimin gelişmesinde, İslam uygarlığının etkisi sık sık dile getirilir. Felsefeden astronomiye pek çok Müslüman bilim adamından, bu münasebetle zikredilir. Ancak belki de bu konuda en çok söz konusu edilmesi gereken husus, modern tıp biliminin gelişmesinde Türklerin katkılarıdır. Bu konuda kaleme alınan yazılar, daha çok bilim adamları ve onların eserleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Tıp bilimini, sağlık idaresi, sağlık anlayışları ve sağlık birimlerinin işletim sistemleri ile bir bütün olarak düşündüğümüzde, bu hususlarda yeterince çalışmanın bulunmadığını görmekteyiz.

Tolunoğulları, Zengiler ve Memlükler döneminde birçok hayır işleri gerçekleştirilmiş; hastaneler, medreseler, camiler, köprüler, hanlar, hamamlar vb. sosyal tesisler yapılmıştır. Bu çalışmada üç Türk hükümdarının yaptırdığı üç sağlık kurumu hakkında bilgi vereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Bimaristan, Sağlık Hizmetleri, Tolunoğlu, Nurettin Zengi ve Kalavun.

Abstract

The effect of Islam civilizations on the development of modern science is often talked about. A lot of Muslim scientists can be mentioned on this aspect from

* Prof. Dr. A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü.

philosophy to astronomy, but most probably the contribution of the Turks to the development of the modern medicine is the issue that must be handled the most. The articles written on this subject generally as a whole with medical administration, health understanding, management of health departments we see that there has not been enough studies on these subjects.

During the periods of Tolunids, Zangi and Memluks a lot of charities had been achieved; hospitals, madrasa, mosques, bridges, inns, Turkish bahts and similar social foundations had been established. In this study, information about three hospitals having been built by three Turkish sovereigns will be given.

Key Words: *Bimaristan, Healt Care, Tolunid, Nur al-din Zangi, Qala'un.*

Modern bilimin gelişmesinde, İslam uygarlığının etkisi sık sık dile getirilir. Felsefeden astronomiye pek çok Müslüman bilim adamından, bu münasebetle zikredilir. Ancak belki de bu konuda en çok söz konusu edilmesi gereken husus, modern tıp biliminin gelişmesinde Türklerin katkılarıdır. Bu konuda kaleme alınan yazılar, daha çok bilim adamları ve onların eserleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Tıp bilimini, sağlık idaresi, sağlık anlayışları ve sağlık birimlerinin işletim sistemleri ile bir bütün olarak düşündüğümüzde, bu hususlarda yeterince çalışmanın bulunmadığını görmekteyiz.

Tolunoğulları, Zengiler ve Memlükler döneminde birçok hayır işleri gerçekleştirmişler, hastaneler, medreseler, camiler, köprüler, hanlar, hamamlar vb. sosyal tesisler yapmışlardır.

Bu çalışmada üç Türk hükümdarının yaptırdığı üç sağlık kurumu hakkında bilgi vereceğiz. Bu hastanelerden ilki Tolun (Dolunay) oğlu Ahmet'in Kahire'de yaptırdığı hastanedir. Bilindiği üzere 868-905 yılları arasında bir Dokuz-Oğuz (Uygur) Türk'ü olan Tolunoğlu Ahmet, Mısır'da ilk Türk devletini kurmuştur. Kısa zamanda Şam, Halep, Antakya, Adana ve Tarsus bölgesi bu devletin sınırları içine dâhil edilmiştir.

Kaynaklarda bu hastanenin inşası hakkında iki tarih verilmektedir. İlki M.873 (H.259) diğeri ise M. 875 (H.261) yılıdır. Bazı müelliflere göre bu hastane Mısır'da yapılan ilk hastanedir. Bu hastane Tolunoğlu Ahmet'in emri üzerine yapılmış. Buranın yapımı için 60.000 dinar harcanmıştır. al-katâ'i' şehrinde (bugünkü Kahire çevresi) kurulan bu hastane, Mısır'da kurulan ilk teşekkülü hastanedir.

Tolunoğlu Ahmet, ayakkabıcılar çarşısı, kapalı çarşı ile köle pazarında bulunan binaların gelirlerini bu hastaneye vakfetmiştir. Burada ne bir memlûğün ne de askeri sınıftan birinin tedavi edilmemesi şartı koşulmuştur. Yani sadece sivil halka hizmet verilmiştir. Temizliğe de dikkat edilerek hastane bünyesinde kadın ve erkekler için iki ayrı hamam yaptırılmıştır.

Bu hastaneye başvuran hastalar kıyafet ve paralarını hastane sorumlusuna emanet ettikten sonra hastanenin özel verdiği elbiseleri giyerlerdi. Hastaların ilaçları, yiyecekleri ücretsiz verilir ve tedavileri ise şifa buluncaya kadar karşılıksız olarak yapılırdı. Hastalar iyileşince de onlara piliç ve ekmek verilir ve ardından emanete alınan para ve elbiseleri iade edilerek taburcu olmalarına izin verilirdi. Tolonoğlu Ahmet, Cuma günleri hastaneyi ziyaret eder, ilaç depolarını kontrol ettikten sonra doktorların çalışmalarını takip ederek hastalarla bizzat ilgilenir ve onları teselli etmeye çalışırdı.

Yazımızda ele aldığımız ikinci hastane yine bir Türk hükümdarı olan Nureddin Zengi'nin Şam'da yaptırdığı **Nuristan** hastanesidir.

Nureddin Mahmut Zengi (ölm.1174) Musul Atabeği İmadeddin Zengi'nin oğludur. Nureddin Zengi Suriye'yi ele geçirdikten sonra Fatimi hâkimiyetini ortadan kaldırarak Mısır'ı fethetmiştir.

Nureddin Zengi'nin Şam'da yaptırdığı hastane ülkesinde inşa ettirdiği pek çok hastanenin en büyüğü ve en önemlisi idi. Sultan Nureddin Mahmut Zengi Haçlılarla savaştığı sırada bir Frank komutanını esir almış, o da canını kurtarmak için 5 kale ve 500.000 dinar fidye vermiştir. Sultan, elde ettiği bu parayı yaptıracağı bu hastane için harcamıştır. Bir yüksek tıp okulu halinde gelişen ve kendi adıyla anılan "Nuristan" hastanesinde herkes tedavi edilirdi. Hatta bizzat kendisi gelip bu hastanede tedavi olmuştur. Burada ender bulunan ilaçlar bile yoksul ve zengin ayırmaksızın herkese verilirdi. Daha sonraki yüzyıllarda bu hastane bir tıp okulu (medresesi) olarak faaliyet göstermiştir. Meşhur tarihçi İbn'ül Esir (1232) bu hastanede muayene olduktan sonra, doktor ona bedava ilaç verince itiraz ederek doktora varlıklı biri olduğunu söylemiştir. Hekim ona "*Durumunuzu biliyorum. Ancak herkes Nureddin Zengi'nin ihsanından yararlanıyor. Hatta Selahaddin Eyyubi'nin çocukları ve onun hanedanına mensup insanlar bile bu hastanenin ilaçlarından karşılıksız olarak faydalanıyorlar. Sultan burayı yoksul ve zengin Müslümanlara vakfetmiştir.*" der. Tarihçi Safedi'nin bildirdiğine göre; El- Muhammedeyn b. Ubeydullah b. El-Muzaffer, burada çok bilgili bir hekim olarak ün yapmıştı. Matematik, astronomi ve musiki alanında uzmandı. Ud başta olmak üzere diğer enstrümanları da iyi çalabiliyordu. Aynı zamanda da bestekârdı. Babası da hekim olan El-Muhammedeyn, babası başta olmak üzere pek çok ünlü hekimden dersler aldı. Kısa zamanda kendini gösteren El-Muhammedeyn Şam'da Nureddin Zengi tarafından kurulan bu hastanenin başına getirildi. Kaynağımız onun bu görevindeki çalışmaları hakkında değerli bilgiler vermektedir. O hastalarını ekibiyle birlikte dolaşır, onlara yazdığı reçeteler hemen temin edilirdi. Vizite işlemini bitirdikten sonra kaleye çıkar sultanın ve başkalarının hastalarına bakardı. Bu işi de bittikten sonra hastaneye döner, burada özel olarak boydan boya döşenmiş eyvanda otururdu. Burası aynı zamanda bilimsel çalışma

yaptığı bir kütüphane idi. Sultan Nureddin Zengi pek çok tıp kitabını bu hastaneye vakfetmişti ve bu kitaplar söz konusu eyvanın başköşesindeki iki kitaplıkta bulunuyordu. El-Muhammedeyn, buraya geldiğinde bu mesleki kitaplar huzuruna getirilir, doktorlar ve diğer sağlık görevlileri gelir yanına oturlardı. Burada öğrencilerin de katıldığı tıbbi müzakereler yapılırdı. Kitapların okunup incelenmesi ve müzakereler 3 saat kadar bir zaman alır, ardından bu ünlü hekim atına binerek evine dönerdi. Kaynakta bu şahsın H.570'de öldüğü belirtilmektedir.

Şam'ın Timur tarafından fethine kadar bu hastane faaliyetini sürdürmüş ve halka hizmet vermeye devam etmiştir. Bu hastanenin binası bugün **İlim ve Tıp Müzesi** olarak kullanılmaktadır.

Ele aldığımız üçüncü hastane ise Memlük Türk devletinin dördüncü hükümdarı olan Sultan Kalavun'un yaptırdığı hastanedir. Mısır Türk Sultanlığı Arapça kaynaklarda "Türkiye Devleti" olarak geçmektedir. Bu devlet 1250-1517 yılları arasında Mısır, Suriye ve Arabistan'da hüküm sürmüştür.

Bir Kıpçak Türkü olan Melik Mansur Kalavun(1279-1290) Mısır Türk Sultanı Beybars (1260-1277) zamanında gazi komutan olarak Şam bölgesinde akımlar düzenlediği sırada M.1276 (H.675) yılında şiddetli bir kulunç hastalığına yakalanmış, hekimler Şam'daki yukarıda sözünü ettiğimiz Nureddin hastanesinden (Nuristan) temin ettikleri ilaçlarla onu tedavi etmişlerdi. Kalavun iyileştikten sonra bu hastaneyi ziyaret ederek oraya hayran kalmıştır. Tanrı ona hükümdarlığı nasip ettiği takdirde benzer bir hastaneyi Kahire'de yaptıracağına dair adakta bulunmuştur. Kalavun tahta geçince hastane, kubbe (türbe) ve medreseden oluşan tesisler için M.1283 (18 Rebiyülevvel H.682) tarihinde Eyyubi hanedanına mensup Munise Hatun'a ait Kutbiyye Kasrını istimlâk ederek ona karşılığında Zümrüt Kasrı ile bir miktar para vermiş ve tesislerin yapılması için veziri Almeddin Sancar'ı görevlendirmiştir. Vezir Sancar Kutbiyye, Kasrının büyük salonu ve dört eyvandanın bulunan şadırvanlara dokunmadan M.1284 (Rebiyülâhır H.683) tarihinde büyük şenliklerle inşaatı başlatmış ve yoğun bir çaba neticesinde tesisi 11 ay gibi kısa bir sürede tamamlamıştır. Bu hastaneye Sultan Kalavun'ın adından esinlenerek **Büyük Mansuri Hastanesi** adını vermiştir.

Meşhur seyyah İbn Batuta (1335) bu hastaneyi görmüş; "*Buranın güzelliğini ve mükemmelliğini anlatmaya kalkışan kişi aciz kalır*" demiştir. Burada pek çok hizmet veren birimler ve sayılmayacak kadar ilaçlar hazırlanmakta olduğunu ve hastanenin varidatının günlük 1000 dinara ulaştığını da söylemektedir.

Bu müessesenin vakfiyesi elimizdedir; ayrıca yazılı kaynaklarda da konu ile ilgili bilgiler vardır. Bu müessesenin devamını sağlamak ve

vazifelerini aksatmadan yürütmek amacıyla inşaat tamamlandıktan sonra Mısır ve Şam'da bulunan kendi mülkünden pek çok çarşı ve dükkânı, hamamları, hanları, bağları ve bahçeleri sultan buraya vakfetmiştir. Sultan vakfın mahiyetinin devamı için tahsis edilen mülklerin mevkillerini ve sınırlarını, öngördüğü hizmetlerin ifa edilebilmesi için gerekenleri, vakfın ne şekilde yürütüleceğini ve gelirlerin nasıl harcanacağını, hekim ve personelin hususiyetlerini ve bu görevlilerin çalışma şartlarını vakfiyede belirtmiştir. Bu mevkufattan elde edilen yıllık 1 milyon dirhemlik meblağın çoğu hastaneye harcanmış, geri kalan kısmı da kubbe (türbe), medrese ve öksüz çocukların okuluna tahsis edilmiştir. Ayrıca vakıftan hâsıl olan gelirin bir miktarı da vakfın imarına ve binaların bakımına bırakılmıştır.

Vakfiyeye göre nazır (yönetici) veya naib, buraya vakfedilen bina ve arazileri günün rayicine göre 3 yıllığına kiraya verirdi. Bu mevkufatlar suçlu ve gücünden çekinilen şaibeli kimselere kiraya verilmezdi. Nazır vakfın gelirinden hastanenin her türlü ihtiyacını karşılardı. Şayet harcanan para yetersiz kalırsa kimseyi mağdur etmemek için ilave para ödemekte de serbestti. Nazır vakıf gelirinden hastaneye tayin ettiği Müslüman hekimlerin maaşlarını günün şartlarına göre tespit etmekte de serbestti. Vakfiyeye göre bu hastanede Müslüman olmayan hekim ve personel çalışamazdı. Ayrıca buradan Hıristiyan ve Musevi hastalar da yararlanamazdı.

M.1284 (H.683) tarihinde Sultan Kalavun hastanenin açılış törenine bizzat katılmış, buraya komutanlar, kadılar ve alimlerle birlikte gelerek kendisine tahsis edilen makamda oturduktan sonra hastanenin şifalı içeceklerinden bir kadeh içmiş; *“Burasını benim gibilere ve benden aşağıda olanlara, meliklere ve askerlere, küçük ve büyük komutanlara, küçüklere ve büyüklere, kadınlara ve erkeklere, hür ve kölelere vakfettim”* demiştir.

Vakfın şartına göre bu hastaneye hastalar teker teker veya toplu halde müracaat edebilmekteydiler. Zengin, yoksul, yerli ve yabancılar, yaşlı, genç, çocuk, delikanlı, yeni doğmuş erkek ve kız bebekler ile kadın ve erkek hastalar buradan yararlanmaktaydılar.

Vakfiyeye göre bu hastaneye göz hastaları, iç hastalıklardan şikâyetçi olanlar, ruh ve sinir hastaları, özürlü hastalar başta olmak üzere bütün hastalar hiçbir engelle karşılaşmadan başvurabilmekteydiler. Buraya müracaat eden hastaların maddi durumlarına bakılmaksızın tedavileri ücretsiz olarak yapılmakta ve hastanede kalış süreleri hastaların sağlıklarına kavuşuncaya kadar olabilmekteydi. Hastanede yatan hastaların bakımına engel olamayacak şekilde evlerde yatan yoksul hastalara da bakılıyor, vizite hizmeti ile birlikte ilaçları da veriliyordu. Şayet vakfın gelirinde azalma olursa, nazır önceliği hastaların yiyeceğine, içeceğine, ilaçlara ve özellikle gözlerinden rahatsız olan hastalara tanırdı. Nazırın uyması gereken diğer bir husus da varlıklıyı yoksula, yerliyi yabancıya tercih etmemesiydi. Ayrıca bu

kutsal kabul edilen hastanenin mali durumu göz önünde tutulmak kaydıyla, şifa bulup taburcu olanlara uygun giyecekler veriliyordu.

Hastanede vefat edenlerin yıkanması, kefenlenmesi, ceset ve kefenlerine sürülen kokular ve mezar kazıcıların ücreti yine vakıf tarafından karşılanmaktaydı. Evlerinde ölen yoksul hastaların da cenaze masrafları bu vakıf tarafından ödeniyordu.

Bu hastanede doktorlardan başka, kadın ve erkek hastabakıcılar ile personel ve diğer hizmetliler de görevlendirilmiş ve çalışma saatleriyle ilgili yönetmelik açıkça belirlenmiştir. Hastaların elbiselerinin yıkanması, koğuş ve diğer mekânların temizlenip düzeltilmesi ve hastaların diğer ihtiyaçlarının karşılanması da sağlanmıştır.

Tefriş edilen hastanede hastaların sağlık durumları göz önünde tutularak demir ve ahşaptan yapılmış karyola, onun üzerinde de pamuktan yapılmış yatak, yorgan ve kılıfı ile kaliteli deriden mamul yastıklar yerleştirilmiştir. Nil nehrinden su temin edilerek bütün koğuş ve bölümlere su şebekesi kurulmuştur. Yatan hastalara her gün misk verilmiş ve yemek yerken de kullanmaları için halis topraktan yapılmış kâse ve kaplar, içecekler için de camdan ve saf topraktan mamul kadehler dağıtılmıştır. Yine kullanmaları için kulplu maşrapalar, ibrikler vb. gereçler verilmiştir. Aydınlanma ise kandillerle sağlanmaktaydı. Yaz aylarında hastaların sıcaktan bunalmamaları için hurma ağacı yapraklarından yapılmış yelpazeler hastalara dağıtılmaktaydı.

Vakfiye şartnamesine göre hastalar için her gece ud çalan maaşlı dört kişi tarafından bir konser veriliyordu. Böylece hastaların moral ve maneviyatları yükseltilmeye çalışılıyordu.

Aynı zamanda bir tıp fakültesi olan bu hastanede bütün hastalıklar tedavi edilmeye çalışılıyordu. Burası tam teşekküllü bir eğitim hastanesi olup iki bölümden oluşmaktaydı. Bir bölümü erkeklere diğeri ise kadınlara tahsis edilmişti. Her bölüm de kendi içinde ayrı kısımlara ayrılmıştı. Bunlar dâhiliye, cerrahi, göz hastalıkları ve ortopedi kısımlarından oluşmakta idi. Bu kısımların başında da birer yönetici görev yapmaktaydı.

Dâhiliye bölümü de kendi içinde hastalıkların türüne göre küçük kısımlara ayrılmıştı. Bunlar ateşli hastalıklar, ruh ve sinir hastalıkları, enfeksiyon hastalıkları, ishal hastalıkları ve benzerlerinden oluşmaktaydı.

Hastanenin her kısmında hastaların sayısına ve koğuşların genişliğine göre 1-3 hekim görev yapıyordu. Hekimler vardiya usulü ile çalışıyorlardı. Yani gece-gündüz hastanede hekimler bulunmaktaydı. Doktorlar hastaları muayene edip sağlık durumlarını inceledikten sonra ihtiyaçları olan gıda ve ilaçları gözlem kağıdına yazarlar ve onlara şefkatli davranıp morallerini yükseltirlerdi.

Diğer bir husus da doktorların hastanede tam zamanında bulunmalarına dikkat edilmesi idi. Özellikle göz hekimlerinin hastaların muayene olmadan geri dönmeleri için her gün sabah erken saatlerde görevlerinin başında bulunmaları gerekmekteydi. Dikkati çeken diğer bir önemli nokta da; göz hekimlerinin hastayı tedavi ederken mutlaka dâhiliye doktoruna danışıp onunla birlikte karar vermesi idi. Zira belki de göz hastalığının sebebi dâhiliye kaynaklı olabilirdi. Bu bize o dönemde doktorlar arasındaki işbirliğini ve bugün yapılan konsültasyondan farksız olduğunu göstermektedir.

Tıp alanıyla ilgilenen hekimlerin başı, yani başhekim, sırf bu iş için tefriş edilmiş dershanenin büyük kürsüsünde tıp öğrencilerine muhtelif tıbbi konularda dersler veriyordu. Görülüyor ki, bu hastanede sadece hastaların tedavisi yapılmıyor aynı zamanda tıp eğitimine de önem veriliyordu. Burada bugünkü modern tıp fakültesi hastanelerindeki öğretim üyelerinin verdiği uygulamalı eğitime benzer bir uygulamanın olduğu anlaşılmaktadır. Hastanede hastaların tedavisi için gereken bütün ilaçlar bulunuyordu. Çeşitli hastalıklar için laboratuvarlarda, ilaç ham maddeleri, merhemler, sürmeler, göz tedavisinde kullanılan ilaçlar, zehirlenmeye karşı kullanılan panzehirler, mide ağrılarında kullanılan otlar, haplar vb. ilaçlar hazırlandıktan sonra şişelere konulup depolarda muhafaza altına alınırdı. Bu ilaçların muhafazası ve dağıtımı için bir eczane oluşturulmuştu. Burada dinibütün, güvenilir ve dirayetli iki görevli bulunmaktadır. Görevlilerden biri eczacı olup ilaçları doktorların yazdığı reçetelere göre diğer görevliye verir; diğer görevli de hastaların kullandığı ilaçları titizlikle kontrol ederek hastalara ulaşmasını sağlardı. Diyetisyenlik görevini de üstlenen bu kişi, aynı zamanda mutfaktan da sorumlu olup yemek dağıtılırken hastaların sağlık durumlarını göz önünde bulundururdu. Gıdaların temiz tutulması amacıyla yiyeceklerin üzeri kapatılırdı. Hastalıkların bulaşmaması için, hastaların ayrı ayrı tabaklardan yemek yemeleri zorunlu idi.

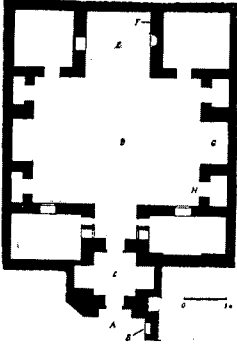
Mutfakta çorba, pilav, piliç vb. yemekler pişirilir, içecekler kaynatılırdı. Mutfağın bir bölümünde kiler-erzak depoları bulunmakta; burada pirinç, şeker, et, sakatat, tatlılar, süt ürünleri, çeşitli meşrubatlar, hurma, meyve, yasemin, hatta yerli salatalık vb. yiyecek ve içecekler bulundurulurdu. Mutfağın başka bir bölümü de kazanlar, tabaklar v.b gereçler için tahsis edilmiştir. Ayrıca hastanenin bahçesinde sebzelerin yetiştirilmesi için bir yer ayrılmıştı.

Sultan Kalavun, vakfın başına Emir Candar İzzeddin Aybek'i atamıştı. Vakfiyeye göre; hayatta olduğu sürece nazırlık Aybek'in uhdesinde kalacak; adı geçen vefat ederse evkafın nazırlığına Aybek'in erkek çocukları bakacaklardı. Bunun mümkün olmadığı durumda Şafi mezhebinin kadısı bu görevi yürütecekti.

Sultan Kalavun'un defnedildiği kubbenin (Türbe) üzerine kuşlar için her gün 600kg yem atılması hükmü de vakfiyeye kaydedilmiştir. Kalavun hasta ve sakat insanların sağlığa kavuşturulmasıyla o kadar ilgili görülmüştür ki ölümünden sonra türbedeki sandukası üzerinde bulunan hırkası özürlü çocuklar, kısır kadınlar ve çeşitli hastalıklara duçar olmuş, on binlerce hasta tarafından ziyaret edilerek buna el sürmesi halinde iyileşeceklerine dair bir inanç oluşmuştur. Zaman içinde yıkılan bu hastanenin yerine 1915 yılında bir göz hastanesi yapılmıştır.

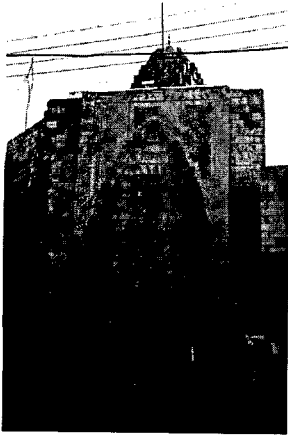
Kaynaklar ve Tetkikler

- Alptekin, C., Dimaşk Atabegliği, İstanbul, 1985.
- Alptekin, C., "Zengi", İ.A., XIII,526.
- Brockelmann, C., İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, Çev: Neşet Çağatay, Ankara, 1992.
- Ebu Şame, Kitabü'l Ravzateyn fi Ahbarü'd Devletyn en-Nuriye ve's-Salahiye, nşr. - M.H.M. Ahmed, Kahite, 1958.
- El Kalkaşandi, Subhü'l-A'şa fi Sına'at el-İnşa, 14 cilt, Beyrut, 1987.
- El-Makrizi, Kitab al-Mava'iz va al-İ'tibar fi Zikr al-Hitat ve al Asar, 2 cilt, Beyrut.
- En-Nam'imi, Ed-daris fi tarih el-Medaris, 2 cilt, nşr. İbrahim Şemseddin, Beyrut.
- Hitti, P.K, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, 4 cilt, Türkçe tercümesi Salih Tuğ, İstanbul,1959.
- Hitti, P.K, Tarih Suriye ve Lübnan ve Filistin, Arapça tercümesi: Kemal Yazıcı, Beyrut, 1959.
- İbn Habib, Tezkiret en Nebih fi Eyyam el-Mansur ve Benihi, nşr. M. Muhammed Emin, 3. cilt, Kahire, 1976-1986.
- İbn Kadi Şuhbe, el-Kavakibü'd Durriye fi's Sira en-Nuriye, nşr. M.Zaid, Beyrut, 1971.
- İbn Tanrı Birdi, En-Nücumü'z-Zahire fi Mülük Mısır ve'l Kahire, 16 cilt, Kahire, 1963.
- İbn Battuta, Tuhfetün - nuzzâr, Beyrut, 1964.
- Manaz Abdullah, Suriye'nin Başkenti Şam'da Türk Dönemi Eserleri, Kültür - Bakanlığı/1342, Ankara,1992.
- Zettersteen, K.V., "Nur-ed-Din Zengi", İ.A. IX, 359.

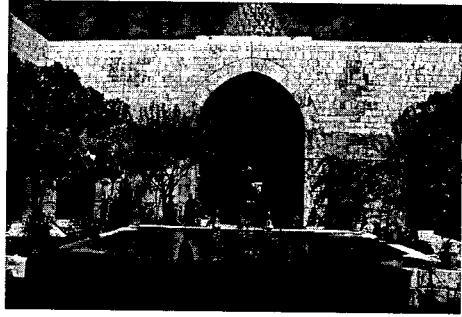

Resim 1: Nuristan'ın Planı. Kare planlı ve açık avlulu (20x15m.) bir plana sahip olan yapının merkezinde kesme taştan dikdörtgen bir havuz (7x8,5m.) bulunmaktadır. Yapının her cephesinde eyvanlar bulunmaktadır. Yapı içindeki odalar avluya açılır. Batı eyvanında mukarnaslı bir kubbe bulunur. Güneydeki eyvanda mermer kaplama bir mihrap bulunur. Doğudaki büyük eyvan (8x7,5m.) doktorların toplandıkları ve ders verdikleri odadır. Bu yapı çeşitli dönemlerde tadilat ve tamiratlar geçirmiştir.

Resim 1: Nurettin Zengi
Bimaristanı'nın (Nuristan)
Planı. archnet.org. ArchNet
Image ID: IMG07962

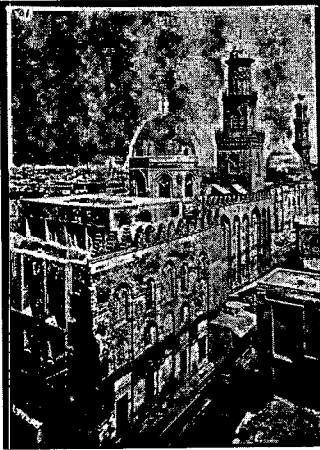
Resim 2: Nurettin Zengi
Bimaristanı'nın (Nuristan)
Portalı. archnet.org. ArchNet
Image ID: ISY0646

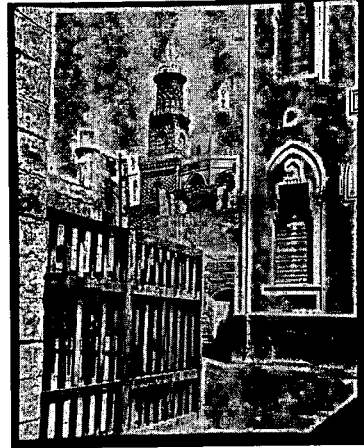
Resim 3: Nurettin Zengi Biharistanı'nın
(Nuristan) İç Avlusu. archnet.org. ArchNet
Image ID: IMG0511

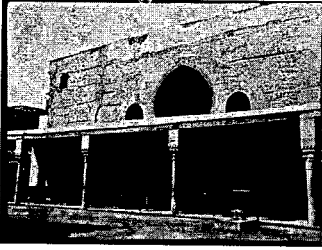
Resim 4: Nurettin Zengi Bimaristanı'nın (Nuristan) Batı Eyvanı Kubbe İçi. archnet.org. ArchNet Image ID: ISY0646.

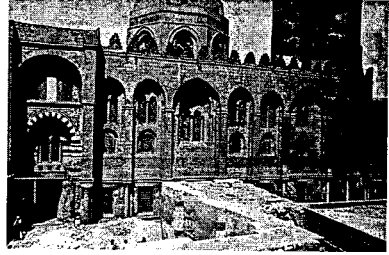
Resim 5: Kalavun Külliyesinin Genel Görünüşü. archnet.org. ArchNet Image ID: ICRT368

Resim 6: Kalavun Külliyesinin Dıştan Görünüşü. arch.net.org. ArchNet Image ID: ICR1374.

Resim 7: Kalavun
Maristanın Giriş Bölümü.
arch.net.org, ArchNet
Image ID: ICR1377

Resim 8: Sultan Kalavun Türbesinin
Dıştan Görünüşü. archnet.org.
ArchNet Image ID: IHC0600